Sylwia Kulczyk
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

Kulturowe zjawiska efemeryczne jako walor dla turystyki. Przykłady z krajów Sahelu

Słowa kluczowe: zjawiska efemeryczne, krajobraz kulturowy, Sahel, turystyka

Streszczenie:

W artykule przedstawiono problem znaczenia kulturowych zjawisk efemerycznych dla turystyki. Zmienność krajobrazu kulturowego w czasie leży u podstaw jego atrakcyjności dla turystyki, jednakże dynamika zjawisk zachodzących w krajobrazie rzadko jest brana pod uwagę przy określaniu walorów turystycznych. Prezentowany artykuł zwraca uwagę na potrzebę opracowania metodyki tego typu ocen.

Jako cechy różnicujące pozycję zjawisk efemerycznych jako waloru turystycznego wskazano ich częstość, regularność oraz trwałość. Rozważania teoretyczne zilustrowano przykładami z krajów Sahelu (Mali, Niger, Burkina Faso). W wybranej strefie krajobrazowej kulturowe zjawiska efemeryczne są szczególnie istotnym walorem dla turystyki. Jako przykład zjawisk częstych i regularnych omówiono targi, zaś jako przykład zjawisk rzadkich i regularnych – różnego rodzaju święta i festiwale. Zwrócono również uwagę na problem zmian charakteru omawianych zjawisk zależnie od stopnia i sposobu ich wykorzystania na potrzeby turystyki.

Wprowadzenie

Turystyka jest zjawiskiem przestrzennym, osadzonym w krajobrazie (który rozumiany jest tu zgodnie z definicją Europejskiej Konwencji Krajobrazowej). Powszechnie przyjmuje się, że kulturowe walory krajobrazu są jednym z czynników warunkujących możliwości rozwoju turystyki. Ich identyfikacja i ocena ma znaczenie teoretyczne, ale także – a może nawet przede wszystkim – praktyczne. Na metodykę tego typu badań składa się doświadczenie różnych dyscyplin naukowych, m.in. geografii, architektury krajobrazu czy psychologii środowiska. Jakkolwiek liczne, metody oceny walorów kulturowych na potrzeby turystyki nie są wyczerpujące. Do problemów ciągle aktualnych, chociaż dyskutowanych od niemal stu lat (jednym w prekursorów tego typu badań był w latach 20. XX w. J.Granö [1997]), należy kwestia efemerycznych (krótkotrwałych) zmian zachodzących w krajobrazie.

Dynamika kulturowych cech krajobrazu

Zmienność krajobrazu w czasie leży u podstaw jego atrakcyjności dla turystyki. W swoim najbardziej klasycznym ujęciu turystyka kulturowa sprowadza się do zainteresowania dziedzictwem [Kowalczyk 2008], będącym materialnym (zabytki) bądź niematerialnym (genius loci) wyrazem ewolucji krajobrazu.

K. Wojciechowski [2010] podkreśla „skalozależność" czasowych zmian krajobrazu. Zmiany niezauważalne w skali epoki historycznej mogą być znaczące, jeśli za punkt odniesienia przyjmie się życie ludzkie. Z punktu widzenia turysty, który najczęściej (i często tylko jeden raz) przebywa w odwiedzanych miejscach, dynamika zmian powinna być rozpatrywana w bardzo szczegółowej skali. W kontekście turystyki jako zjawiska rozpatrywany zakres czasowy jest oczywiście większy. Należy jednak pamiętać, że w wielu rejonach świata dynamiczne zmiany związane z turystyką są kwestią ostatnich kilkudziesięciu lat – w porównaniu z innymi aspektami kulturowymi użyteczna w badaniach skala czasowa pozostaje więc relatywnie szczegółowa. Jak zauważa F. Plit [2011], uchwycenie czasowej

zmienności krajobrazu jest jedną z większych trudności związanych z kartowaniem krajobrazów, jednak brak podejścia dynamicznego obniża wartość wielu publikacji.

Charakter zmian zachodzących w krajobrazie zależy od:
- liczby elementów podlegających jednocześnie zmianie,
- charakteru oddziaływań prowadzących do zmian krajobrazu,
- jakości (ciągłość, kierunek) zmian,
- tempa zmian.

Dla rozważań dotyczących waloryzacji krajobrazu największe znaczenie wydają się mieć jakość oraz tempo zmian.

Ze względu na ciągłość i kierunek zmiany zachodzące w krajobrazie podzielić można na ciągłe i cykliczne. Zmiany ciągłe, jeżeli nie ulegają dodatkowym zakłóceniom są zmianami nieodwracalnymi, prowadzą do powstania nowego krajobrazu. Można wyróżnić zmiany ewolucyjne - np. związane z rozbudową infrastruktury i wzrostem ruchu turystycznego [Krukowska, Krukowski, Skowronek 2010; Terkenli 2005] oraz zmiany chaotyczne, gwałtowne (np. dewastacja destynacji turystycznych w efekcie działań wojennych [Kulczyk, Bajtyngier 2012]. Zmiany cykliczne wiążą się z mniej bądź bardziej regularnym powrotem krajobrazu do poprzedniego stanu (np. sezonowość związana z porami roku). Część aspektów krajobrazu charakteryzuje wysokie tempo zmienności i towarzysząca mu zmiana jakości. K. Wojciechowski [2010] nazywa takie zmiany efemerycznymi. Zgodnie z wcześniejszymi uwagami dotyczącymi skali zjawisk czasowych, a przypadku turystyki za zmiany efemeryczne uznać należy takie, których ma szansę doświadczyć przeciętny turysta.

Jak zauważa P. Brassley [1998], specyfika zjawisk efemerycznych polega na tym, iż są one ważne dla ludzi, ale mimo to nie są uwzględniane ani w różnego typu ocenach krajobrazu, ani w procesie planowania przestrzennego. Ten sam autor dzieli zjawiska efemeryczne na przewidywalne i nieprzewidywalne. Podział ten wydaje się kluczowy dla zagadnień związanych z turystyką. Zmiany nieprzewidywalne z definicji nie mogą być traktowane jako walor turystyczny. Zjawiska przewidywalne natomiast często budzą zainteresowanie odwiedzających i powinny być uwzględniane we wszelkiego typu ocenach oraz planach rozwoju turystyki.

Efemeryczne zjawiska przewidywalne mogą mieć charakter regularny bądź nieregularny. Cecha ta warunkuje ich odmienny sposób wykorzystania jako atrakcji turystycznych. W przypadku zjawisk regularnych łatwiejsza jest organizacja zagospodarowania turystycznego i powiązania zjawiska z innymi atrakcjami turystycznymi, zagrożenie natomiast stanowi nadmierna liczba turystów odwiedzających dane miejsce w tym samym czasie (którzy sami w sobie stanowią zjawisko efemeryczne, zazwyczaj negatywnie wpływające na percepcję krajobrazu). Zjawiska nieregularne nie są atrakcyjne (a często stanowią przeszkodę) dla turystyki masowej, działającej zgodnie ze szczegółowym planem, ale dzięki temu są mniej zagrożone komercjalizacją i mogą stanowić cenny walor dla form turystyki nastawionych na głębszy kontakt z otoczeniem.

Sahel jako obszar recepcji turystycznej

Pod względem przyrodniczym sahel oznacza szeroką na ok. 200-400 km strefę przejściową między pustynią a sawanną, której przybliżony przebieg wyznacza 15˚ N. Opady nie przekraczają 500 mm rocznie a typową roślinność stanowią zbiorowiska półpustynne i niska, ciernista sawanna [Zierhoffer 1967]. Sahel uznaje się również za odrębny region w kategoriach polityczno-kulturowych [Denève 1994]. Tak rozumiany, obejmuje 10 krajów afrykańskich położonych na południe od Sahary. Przykłady zawarte w dalszej części tekstu pochodzą z Mali, Nigru i Burkina Faso.

Omawiana strefa w powszechnej świadomości kojarzona jest z katastroficznymi suszami (chociaż równie katastrofalne bywają również powodzie), bardzo niskim poziomem życia i brakiem stabilności politycznej. W świetle doniesień medialnych turystyka w Sahelu

wydaje się nie istnieć. Statystyki Światowej Organizacji Turystycznej mówią jednak co innego (tabela 1).

Tabela 1. Ruch turystyczny i dochody z turystyki

	1990		1995		2000		2005		2010	
	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)
Burkina Faso	74	11	124	-	126	77	245	103	274	-
Mali	44	47	44	25	86	40	143	148	169	283
Niger	21	17	35	7	50	23	60	43	74	79

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UNWTO.

Tabela 1 Ruch turystyczny i dochody z turystyki.

	1990		1995		2000		2005		2010	
	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)	Liczba turystów (tys. os.)	Dochody z turystyki (mln USD)
Burkina Faso	74	11	124	-	126	77	245	103	274	-
Mali	44	47	44	25	86	40	143	148	169	283
Niger	21	17	35	7	50	23	60	43	74	79

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych UNWTO.

Rosnące zainteresowanie strefą sahelu tłumaczyć można ogólnymi trendami światowej turystyki. Postępujący rozwój technologiczny skrócił dystanse między kontynentami, a jednocześnie ułatwił indywidualizację podróży. Ta ostatnia jest odpowiedzią na rosnącą potrzebę oryginalności, zdefiniowania własnych zainteresowań i niecodziennych doznań [Kozak 2008]. Według O. Walthera, T. Renauda i J. Kisslinga [2008] wśród turystów odwiedzających malijską Krainę Dogonów wyróżnić można dwie grupy. Jedną stanowią dobrze sytuowani ludzie w średnim wieku, głównie z Europy Zachodniej, zainteresowani poznawaniem egzotycznych zakątków świata. Turyści należący do tej grupy zazwyczaj korzystają z usług biur turystycznych i są skłonni ponieść wyższe koszty, o ile w zamian oferuje się im wygodniejsze warunki podróży i bardziej urozmaicony program. Drugą grupę turystów stanowią ludzie młodsi, zazwyczaj podróżujący na własną rękę, pragnący „sprawdzić się" w egotycznych warunkach. Z reguły podróżują oni dłużej niż grupa pierwsza. Ich wydatki są znacznie niższe, ale duża ich część trafia bezpośrednio do lokalnej społeczności, z którą mają ściślejszy kontakt.

Ruch turystyczny w krajach Sahelu cechuje wyraźna sezonowość – najwięcej gości odwiedza omawiany rejon między grudniem a marcem, podczas trwania chłodniejszej pory suchej. Drugi okres, w którym liczba turystów rośnie, to lipiec i sierpień. Europejskie wakacje przypadają na porę deszczową, z którą łączy się trudniejsza dostępność wielu regionów oraz większe zagrożenie malarią. Wielu turystów docenia jednak większą przejrzystość powietrza i intensywną zieleń tego sezonu (przewodnicy turystyczni we wszystkich trzech krajach wielokrotnie podkreślali, że ich głównymi klientami w porze deszczowej są Hiszpanie).

Niezależnie od profilu turystów i pory, w jakiej odwiedzają oni Sahel, lista najczęściej odwiedzanych przez nich miejsc (które z tej racji można uznać za atrakcje turystyczne), pozostaje podobna.

Omawiany region może poszczycić się bardzo długą i bogatą historią, a elementy dziedzictwa kulturowego stanowią bardzo ważny walor turystyczny. Na skraju Sahary liczne są stanowiska archeologiczne z epoki neolitu. Pojedyncze, jak unikalne ryty żyraf z Dabous na skraju gór Aïr czy znacznie mniej spektakularne petroglify z okolic Markoye w północnym

Burkina Faso stanowią element typowych tras turystycznych, a nawet zostały objęta pewną ochroną (strażnik, bilety, ewidencja gości). Sztandarowymi kulturowymi atrakcjami turystycznymi regionu są miasta na skraju pustyni. Dawne porty karawan przez stulecia odgrywały znaczącą rolę w handlu saharyjskim. W Timbuktu, Djenne, Gao w Mali oraz Agadezie w Nigrze zachowały się unikalne zabytki architektury w stylu sudańskim. Do najbardziej charakterystycznych należą meczety, na czele z największą konstrukcją omawianego stylu, wielkim meczetem w Djenne. Podobne, chociaż może mniej wartościowe pod względem historycznym (co jednak, wobec braku różnic wizualnych, dla przeciętnego turysty nie ma większego znaczenia) obiekty znajdują się również w innych miastach, a nawet niewielkich wioskach – do szczególnie spektakularnych należą meczety w Bobo Dioulasso i Bani (Burkina Faso) oraz Yama (Niger). Atrakcją turystyczną może być również architektura wiejska, będąca wyrazem zróżnicowania etnicznego regionu. Ważnymi elementami przestrzeni turystycznej są rejony, gdzie jest ona najbardziej oryginalna i malownicza. Można wśród nich wymienić malijską krainę Dogonów, a zwłaszcza rejon skarpy Bandiagara oraz ufortyfikowane wioski ludów Gurunsi i Lobi w Burkina Faso. Ciekawe obiekty architektury Hausa są walorem miast Nigru – szczególnie spektakularny pod tym względem jest dzielnica Birni w Zinderze.

Część z wymienionych wyżej obiektów znalazła się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO, która powszechnie wykorzystywana jest dla określenia rangi walorów kulturowych i przyrodniczych w danym kraju. Dane dla Burkina Faso, Mali i Nigru przedstawiono w tabeli 2. Uwagę zwraca fakt, że wśród wymienionych dominują obiekty o znaczeniu kulturowym. Niestety, aż trzy z wymienionych uznano za zagrożone; zniszczenia dokonane przez fundamentalistów islamskich w Timbuktu przyciągnęły w lipcu 2012 uwagę światowej opinii publicznej. Na liście obiektów oczekujących na wpis na listę światowego dziedzictwa – znajduje się 7 obiektów z Burkina Faso, 9 Mali i aż 19 z Nigru. Uwagę zwraca fakt, że znakomita większość z nich (5 z Burkina Faso, 9 – wszystkie proponowane – z Mali i 11 z Nigru) reprezentuje walory kulturowe.

Tabela 2. Obiekty wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO. / Objects inscribed on UNESCO World Heritage List.

Kraj	Obiekt	Opis	Kryteria wpisu (I-VI – kulturowe, VII-X – przyrodnicze)	Rok wpisu/rok uznania obiektu za zagrożony
Burkina Faso	Ruiny Loropéni	Pozostałości dawnych ufortyfikowanego ośrodka osadniczego ludów Loro i Kulango, kontrolujących wydobycie i przetwarzanie złota; przypuszczalnie aktywnego między XIV a XVII w. Szczegóły przeszłości tego miejsca wymagają dalszych badań.	III	2009
Mali	Stare miasta Djenne	Funkcjonujący od 250 r. p.n.e. zespół dawnych ośrodków handlowych na szlaku tran saharyjskim, centrum rozprzestrzeniania islamu w XV i XVI w. Zespół obejmuje cztery stanowiska archeologiczne i wyróżniające się tradycyjną zabudową w stylu sudańskim miasto Djenne. Wyjątkowym zabytkiem architektury jest wielki meczet.	III, IV	1988

Kraj	Obiekt	Opis	Kryteria wpisu (I-VI – kulturowe, VII-X – przyrodnicze)	Rok wpisu/rok uznania obiektu za zagrożony
Mali	Timbuktu	W XV i XVI w. znaczące centrum intelektualne i duchowe, port karawan na szlaku transaharyjskim. Świadectwem złotego wieku miasta są trzy zbudowane w stylu sudańskim meczety oraz kilkanaście mauzoleów.	II, IV, V	1988/2012
Mali	Skarpa Bandiagary (Kraj Dogonów)	Malownicza piaskowcowa skarpa oraz płaskowyż zamieszkałe przez Dogonów, lud o bogatej tradycji i kulturze materialnej.	V, VII	1989
Mali	Grobowiec Askii	Wysoki na 17m grobowiec w kształcie piramidy, wzniesiony w Gao dla Mohammeda I, władcy imparium Songaj. Wyjątkowy przykład architektury sudańskiej.	II, III, IV	2004/2012
Niger	Rezerwat przyrody Aïr i Ténéré	Jeden z największych obszarów chronionych Afryki, obejmuje wulkaniczne góry Aïr i największy saharyjski erg.	VII, IX, X	1991/1992
Niger	Park Narodowy W	Położona w Nigrze część Parku Narodowego „W" reprezentuje obszar przejściowy między strefą sawannową i leśną, charakteryzujący się wysoką różnorodnością biologiczną.	IX, X	1996

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji ze strony internetowej UNESCO (World Heritage List, Tentative lists) / Self elaboration on the basis of UNESCO website

Tabela 2. Obiekty wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO

Kraj	Obiekt	Opis	Kryteria wpisu (I-VI – kulturowe, VII-X – przyrodnicze)	Rok wpisu/rok uznania obiektu za zagrożony
Burkina Faso	Ruiny Loropéni	Pozostałości dawnych ufortyfikowanego ośrodka osadniczego ludów Loro i Kulango, kontrolujących wydobycie i przetwarzanie złota; przypuszczalnie aktywnego między XIV a XVII w. Szczegóły przeszłości tego miejsca wymagają dalszych badań.	III	2009
Mali	Stare miasta Djenne	Funkcjonujący od 250 r. p.n.e. zespół dawnych ośrodków handlowych na szlaku tran saharyjskim, centrum rozprzestrzeniania islamu w XV i XVI w. Zespół obejmuje cztery stanowiska archeologiczne i wyróżniające się tradycyjną zabudową w stylu sudańskim miasto Djenne. Wyjątkowym zabytkiem architektury jest wielki meczet.	III, IV	1988

Kraj	Obiekt	Opis	Kryteria wpisu (I-VI – kulturowe, VII-X – przyrodnicze)	Rok wpisu/rok uznania obiektu za zagrożony
Mali	Timbuktu	W XV i XVI w. znaczące centrum intelektualne i duchowe, port karawan na szlaku transaharyjskim. Świadectwem złotego wieku miasta są trzy zbudowane w stylu sudańskim meczety oraz kilkanaście mauzoleów.	II, IV, V	1988/2012
Mali	Skarpa Bandiagary (Kraj Dogonów)	Malownicza piaskowcowa skarpa oraz płaskowyż zamieszkałe przez Dogonów, lud o bogatej tradycji i kulturze materialnej.	V, VII	1989
Mali	Grobowiec Askii	Wysoki na 17m grobowiec w kształcie piramidy, wzniesiony w Gao dla Mohammeda I, władcy imparium Songaj. Wyjątkowy przykład architektury sudańskiej.	II, III, IV	2004/2012
Niger	Rezerwat przyrody Aïr i Ténéré	Jeden z największych obszarów chronionych Afryki, obejmuje wulkaniczne góry Aïr i największy saharyjski erg.	VII, IX, X	1991/1992
Niger	Park Narodowy W	Położona w Nigrze część Parku Narodowego „W" reprezentuje obszar przejściowy między strefą sawannową i leśną, charakteryzujący się wysoką różnorodnością biologiczną.	IX, X	1996

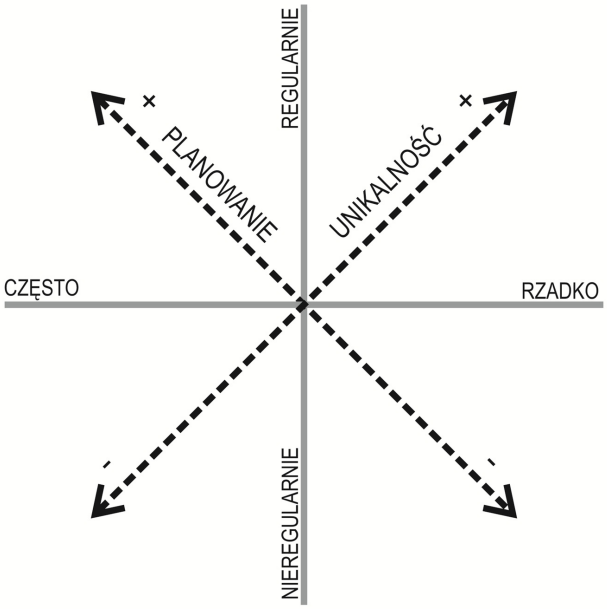
Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji ze strony internetowej UNESCO (World Heritage List, Tentative lists)

Przedstawiona wyżej charakterystyka walorów kulturowych Sahelu ma charakter statyczny. Walory kulturowe Sahelu ograniczone wyłącznie do obiektów materialnych nie mogą konkurować z bogactwem innych regionów świata. A jednak właśnie one są najczęściej wymieniane jako turystyczna „mocna strona" regionu. „*Do Afryki Wschodniej jeździ się dla przyrody, do zachodniej – dla ludzi*" – to często powtarzane zdanie jest niewątpliwie uproszczeniem, ale jednocześnie trafia w sedno. Analiza treści przewodników turystycznych, relacji z odbytych podróży oraz osobiste obserwacje poczynione w latach 1998 (Mali), 2005 (Niger), 2009 (Burkina Faso i Mali) oraz 2012 (Niger) wskazują, że w strefie Sahelu bardzo znaczącym walorem turystycznym są kulturowe zjawiska efemeryczne. Pod pojęciem tym rozumieć należy krótkotrwałe wydarzenia związane z aktywnością ludzi.

Kulturowe zjawiska efemeryczne jako walor turystyczny; przykłady

Kulturowe zjawiska efemeryczne cechuje duża różnorodność. Jak wspomniano już wyżej, z punktu widzenia badań nad turystyką istotne bardzo istotne są ich częstość i regularność (która przekłada się na prawdopodobieństwo wystąpienia zjawiska). Częstość zwiększa prawdopodobieństwo wystąpienia zjawiska, ale jednocześnie obniża jego unikalność; cechę bardzo poszukiwaną przez współczesnych, poszukujących jak najbardziej wyjątkowych wrażeń i przeżyć turystów. Regularność, jak napisano już wyżej, umożliwia zaplanowanie oraz realizację programu wyjazdu. Ryc. 1. przedstawia relacje pomiędzy dwiema wymienionymi cechami oraz ich związek z unikalnością i możliwością zaplanowania, jako zmiennymi opisującymi walory turystyczne.

Ryc.1. Regularność i częstość kulturowych zjawisk efemerycznych a ich walory dla turystyki. / Regularity and frequency of cultural ephemeric phenomena and their values for tourism.

Źródło: opracowanie własne, Self elaboration

Efemeryczne zjawiska kulturowe można podzielić na:
- częste i regularne;
- rzadkie i regularne;
- częste i nieregularne;
- rzadkie i nieregularne.

Zjawiska rzadkie i nieregularne są trudne, a wręcz niemożliwe do przewidzenia, co neguje ich znaczenie jako walorów turystycznych. Zjawiska częste i nieregularne nie podlegają wprawdzie planowaniu, ale występują powszechnie. To właśnie one tworzą tzw. „koloryt" miejsca. Są integralną częścią przestrzeni, w której się rozgrywają i w kontekście walorów turystycznych zazwyczaj nie są oddzielnie wyróżniane. Przestrzeń pozbawiona przejawów codziennego życia traci swoją autentyczność, a co za tym idzie atrakcyjność dla turystów. Stąd popularność inscenizowania scen rodzajowych w skansenach czy „wioskach kulturowych" [Kowalczyk 2010] W omawianym regionie codzienny styl życia mieszkańców różni się znacząco od realiów życia Europejczyków (dominująca grupa gości), co czyni go interesującym dla gości. Chętnie przyglądają się oni (bądź też uczestniczą – ryc.2) w ubijaniu sorga w stępach, nabieraniu wody ze studni czy pracom polowym. Uczestniczenie w codziennym życiu lokalnych społeczności jest podstawą tzw. Community based tourism – dłuższych pobytów w wioskach, gdzie na potrzeby turystów przygotowuje się bazę noclegową (zazwyczaj nawiązującą architektonicznie, ale jednak bardziej komfortową od typowych domów mieszkańców) oraz opracowuje specjalne programy pozwalające na osobiste doświadczenie „życia z Afryce". Ta forma turystyki wskazywana jest często jako obiecujące narzędzie rozwoju lokalnego [Goodwin 2011]. W omawianym regionie najwięcej tego typu projektów funkcjonuje w Burkina Faso.

Ryc. 2. Uczestniczenie w codziennych czynnościach afrykańskiej wioski to duża atrakcja dla gości z krajów Globalnej Północy. / Taking part in daily activities of an african village has great value for visitors from the Global North.

Źródło: fot. Sylwia Kulczyk, Bamba (Kraina Dogonów, Mali), styczeń 2009.

Zjawiska regularne i relatywnie częste również związane są z codziennym życiem lokalnych społeczności. Koniecznością dla miejscowych, a atrakcją dla turystów są targi. Odbywają się one zazwyczaj co tydzień. Historia wielu z nich liczy setki lat i, jak przed wiekami, do tej pory przyciągają kupców nie tylko z najbliższej okolicy, ale również z miejsc odległych o setki kilometrów (często również z innych państw). Do największych (i również najpopularniejszych wśród turystów) targów w regionie należą, oprócz targowisk w wielkich miastach, targi w Djenne (poniedziałek, Mali), Gorom-Gorom (czwartek, Burkina Faso) i Ayorou (niedziela, Niger). W te dni senne na co dzień miasteczka zaczynają tętnić życiem (ryc. 3 i 4). Uaktywnia się również transport publiczny, co dla indywidualnie podróżujących turystów może mieć duże znaczenie praktyczne. Każdy targ ma swoją wewnętrzną strukturę, podobną do działów w supermarkecie Handluje się wszystkim: produktami żywnościowymi, materiałami gospodarstwa domowego, a także biżuterią i lekarstwami. Jest też część gastronomiczna i usługowa, gdzie rezydują między innymi kowale, jak i fryzjerzy i specjaliści od tradycyjnej medycyny. Zazwyczaj osobno wydzielony jest targ zwierząt, gdzie w osobnych sektorach wystawiane są owce, bydło i wielbłądy. Wagę wydarzenia odzwierciedlają dobrane ze szczególną starannością stroje uczestników. Zaprzątnięci swoimi sprawami ludzie często w ogóle nie zwracający uwagi na obcych, co daje turystom niepowtarzalną okazję do zanurzenia się w lokalnym kolorycie. W omawianych krajach nie ma jeszcze specjalnych sektorów z pamiątkarskim rękodziełem, jakie powstały już w rejonach liczniej odwiedzanych (np. w Ameryce Środkowej). Jako zalążek „przemysłu turystycznego" można traktować obecność na popularnych wśród turystów targach przewodników, którzy za opłatą chętnie pomagają gościom odnaleźć się w targowym chaosie. Mogą być oni cennym źródłem informacji, bo osobom „z zewnątrz" często trudno określić do czego służą sprzedawane na targu przedmioty, nie potrafią też rozpoznawać różnic pomiędzy przedstawicielami różnych grup etnicznych (a na każdym, nawet najbardziej lokalnym targu,

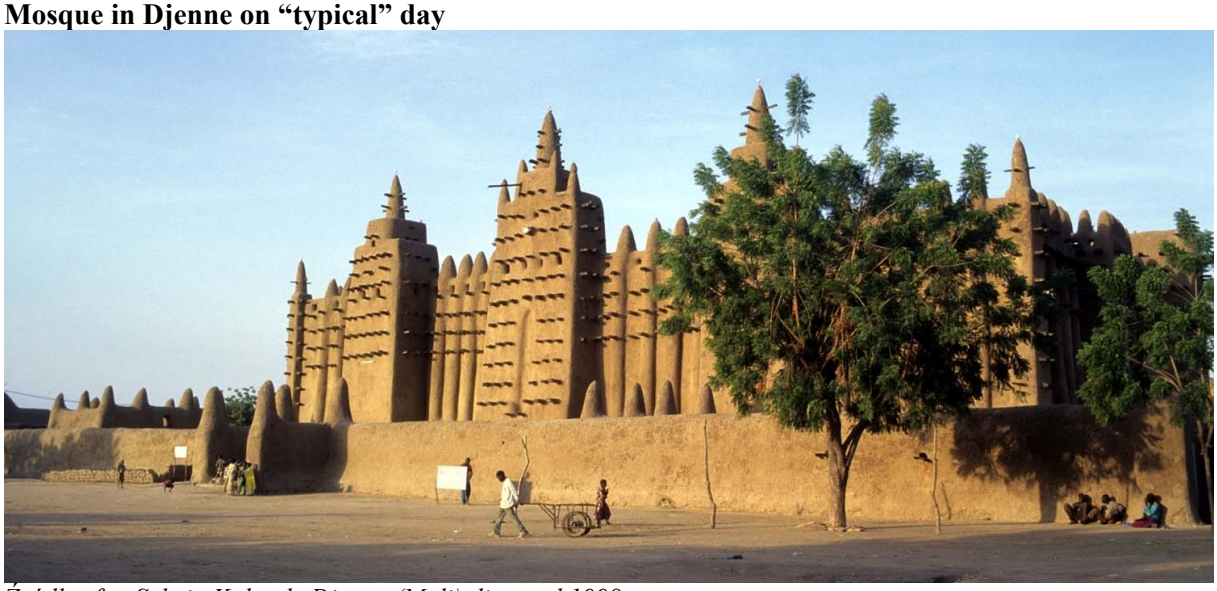
spotyka się ich przynajmniej kilka). Jednak rynek usług przewodnickich w miejscach często odwiedzanych łatwo ulega wypaczeniu, a goście często skarżą się, że są bez przerwy nagabywani i postrzegani wyłącznie jako źródło pieniędzy. Najsłynniejsze targi regionu wymieniane są jako atrakcja przez wszystkie przewodniki. Mimo relatywnie dużej częstości opisywanego wydarzenia ograniczony czas turystów często jednak utrudnia uwzględnienie tego czy innego targu w planie wycieczki. Wszystkie one mają jednak wiele cech wspólnych, więc osoby w mniejszych stopniu zainteresowane etnografią łatwo zadowalają się zobaczeniem jednego lub dwóch. Nie odwiedzenie żadnego oznaczałoby jednak znaczne zubożenie wrażeń z wyjazdu, dlatego dni targowe stanowią dla wielu biur turystycznych punkt wyjścia przy planowaniu oferty.

Ryc. 3. Plac przed Wielkim Meczetem w Djenne w dzień targowy. / The square of the Grand Mosque in Djenne on market day

Źródło: fot. Sylwia Kulczyk, Djenne (Mali), listopad 1998.

Ryc. 4. Plac przed Wielkim Meczetem w Djenne w „zwykły" dzień. / The square of the Grand Mosque in Djenne on "typical" day

Źródło: fot. Sylwia Kulczyk, Djenne (Mali), listopad 1998.

Zjawiskami regularnymi, ale o znacznie mniejszej, niż targi, częstości, są różnego typu święta związane z tradycją religijną bądź rocznym cyklem wędrówki stad i prac rolniczych. Wiele z nich odbywa się raz w roku, ale niektóre znacznie rzadziej. Na przykład Sigi – celebrowane przez Dogonów święto odrodzenia ma miejsce raz na sześćdziesiąt lat [Buchalik 2012]. Kolejne powinno się odbyć w 2027, jednak znaczne przyspieszenie przemian kulturowych wśród Dogonów pozwala prognozować, że będzie istotnie różniło się od poprzednich [Łapott 2012]. Nie przeszkadza to już dziś wykorzystywać jego „legendarny" wizerunek na potrzeby promocji turystycznej [Łapott 2012].

Z faktem, że coraz częściej jako walor turystyczny eksponowane są wydarzenia uważane do niedawne za wewnętrzną sprawę społeczności, a nawet za sacrum [Łapott 2012]) wiążą się nieuniknione zmiany. Często dochodzi do „przekierowania" walorów – zamiast uczestnictwa w autentycznym święcie turyści mają szansę obserwować tańce przygotowane specjalnie dla nich. Nie mają one cech sakralnych, niemniej jednak wizualnie są one zbliżone do „oryginału" i, co ważne, dostępne na życzenie. Wiele świąt związanych z cyklem rocznym odbywa się wprawdzie regularnie, niemniej sprecyzowanie z wyprzedzeniem dokładnej daty jest trudne. Na przykład czas La Traversée des Boeufs – przepędu bydła koczowników Fulbe przez Niger w Diafarebe w środkowym Mali – zależy od tego jak szybko w danym roku opadają wody rzeki. Wyjątkowo malowniczym świętem jest fulbejskie Gerewol, święto przypadające na koniec pory deszczowej. O jego sfotografowaniu marzą amatorzy i profesjonaliści. Zdjęcia ozdobionych błyskających białkami oczu, pokrytych kolorowym „makijażem" Fulbejów Bororo, którzy prezentując swe wdzięki w wielogodzinnym tańcu walczą o względy kobiet, są kwintesencją egzotyki i jako takie chętnie są wykorzystywane w promocji turystycznej (niekoniecznie związanej z Sahelem). Uroczystości Gerewol są organizowane lokalnie (większość z nich odbywa się w centralnym Nigrze), a ich miejsce i data znane są głównie samym zainteresowanym. Chociaż uczestnictwo „obcych" jest akceptowane, największą trudność dla turystów stanowi znalezienie się w odpowiednim miejscu we właściwym czasie. Doświadczone biura podróży bazują na lokalnych informatorach, dzięki czemu są w stanie elastycznie reagować na – jakże ważne dla ograniczonego czasem turysty, a mało istotne z punktu widzenia głównych bohaterów wydarzenia – zmiany daty czy lokalizacji święta.

Wraz z zauważalnym wzrostem liczby turystów zainteresowanych uczestnictwem w różnego rodzaju świętach, sposób organizacji niektórych z nich został dostosowany do potrzeb rynku turystycznego. Dynamicznie zaczęła też rosnąć liczba świąt i festiwali organizowanych przede wszystkim ze względu na potrzebę przyciągnięcia turystów. Przykładem wydarzenia, którego charakter uległ zmianie w efekcie „zaistnienia" na rynku turystycznym, jest Cure Salée. Tuaregowie tradycyjnie spotykali się pod koniec pory deszczowej w okolicach Ingal (Niger, 140 km na południowy zachód od Agadez), aby przed nadejściem pory suchej wypasać zwierzęta na bogatych w związki mineralne pastwiskach. Ta szczególna w życiu izolowanych społeczności okazja łączyła się z muzyką, tańcami, wyścigami wielbłądów i wieloma innymi wydarzeniami. Wraz z boomem turystycznym, jakiego doświadczył północny Niger u progu nowego milenium (jego kulisy opisuje szczegółowo M. Scholze [2009]), wyjazdy na Cure Salée znalazły się w ofercie wielu firm turystycznych – zarówno lokalnych jak i współpracujących z nimi touroperatorów europejskich. Święto uległo komercjalizacji [Jackowska 2007], a jego znaczenie społeczne zaczęło ustępować politycznej demonstracji.

Przykładami festiwali łączących motywy społeczne i potrzebę wykreowania atrakcji turystycznej, mogą być inne święta tuareskie: Festival de'l Aïr czy Tamadacht. Jakkolwiek w obecnej formie zaistniały dopiero w XXI w., odwołują się do wielowiekowej tradycji koczowników. Kilka dni wypełnionych paradami, wyścigami wielbłądów i muzykowaniem skupia społeczność rozproszoną zazwyczaj w promieniu kilkuset kilometrów i nie do poznania odmienia pogrążone na co dzień w letargu pustynne miejscowości (ryc. 4). Festiwal

Tamadacht odbywał się od 2001 w Anderamboukane, na granicy Mali i Nigru się u stóp pustynnej wydmy (po 2009 jego organizację zawieszono ze względu na napiętą sytuację polityczną w regionie). Goście – przede wszystkim Tuaregowie, ale również Fulbeje, a z roku na rok także coraz większa liczba turystów zamieszkiwali w namiotach, zaś „Agorę" wydarzeń formowała jedynie żywa ściana dromaderów (ryc. 5). Regularność spotkań wywołała potrzebę (ale też ułatwiła zdobycie środków na jej realizację) budowy podstawowej infrastruktury: zbiornika na wodę, „amfiteatru" – okolonej murkiem przestrzeni widowiskowej, w 2009 pojawił się też maszt telefonii komórkowej. Nie wiadomo, jaki jest stan tych urządzeń po walkach, jakie toczyły się w rejonie Anderamboukane w początkach 2012. Obecność turystów na festiwalu była mile widziana - w dużym stopniu to właśnie oni przyczyniali się do sfinansowania imprezy (w 2009 prawo pobytu turysty na trzydniowym festiwalu Tamadacht kosztowało 50 000 CFA (ok. 100 Euro), co jak na lokalne warunki jest wysoką sumą), jednak to nie byli podmiotem całego wydarzenia. Oznaczało to dużą spontaniczność wydarzeń oraz bardzo proste warunki życiowe, ale dawało unikalną okazję współuczestniczenia w życiu mieszkańców pustyni.

Ryc. 5. Dromadery Tuaregów formują „żywą agorę" festiwalu Tamadacht. / Tuareg's camels form the „live agora" of the Tamadacht Fest

Źródło: fot. Sylwia Kulczyk, Anderamboukane (Mali), styczeń 2009.

Opisane wyżej święta mają przede wszystkim walory etnograficzne. Nieco inny jest charakter wydarzeń, których głównym motywem jest muzyka. Najszerzej znanym festiwalem muzycznym Sahelu jest Festival Au Desert, odbywający się od 2001 w okolicach Timbuktu w Mali. Z trudnej dostępności miejsca uczyniono w tym przypadku atut, stanowiący o elitarności imprezy. Organizowanie festiwalu muzycznego w trudno dostępnym miejscu wymagało oczywiście szczególnej logistyki. Potencjalnym gościom zapewniono możliwość wykupienia całego pakietu usług (nocleg w namiocie tuareskim, 3 posiłki oraz dodatkowo 3 litry wody dziennie), na stronie internetowej festiwalu publikowane są też oferty agencji turystycznych i ogłoszenie turystów poszukujących towarzyszy w celu wspólnego wynajęcia samochodu – dotarcie na miejsce transportem publicznym jest praktycznie niemożliwe.

Festiwal nawiązujący do tradycyjnych spotkań Tuaregów szybko przerodził się w symbol spotkania między kulturami; nie tylko w zakresie przeżyć artystycznych, ale również praktycznej współpracy. Np. słynna w Mali pieśniarka, nazywana „Słowikiem Pustyni" Khaira Arby (ryc. 6), właśnie tutaj poznała nowojorskich „The Sway Machinery", z którymi wydała w 2010 pierwszą dostępną poza Afryką Zachodnią płytę. W 2011 roku projekt ten wystąpił wspólnie na Festiwalu Kultury Żydowskiej w Synagodze Tempel w Krakowie. Wobec coraz bardziej napiętej sytuacji politycznej w północnym Mali ciągłość istnienia festiwalu stała się manifestacją dążenia do pokojowej stabilizacji. W zapewnienie bezpieczeństwa imprezy angażowały się w ostatnich latach najwyższe władze kraju. W 2012 roku – mimo grudniowych porwań, a na krótko przez wybuchem zbrojnych walk w regionie, w festiwalu uczestniczyli turyści z ponad pięćdziesięciu krajów świata a na scenie wraz z tuareskim Tinariwen zagrał Bono [Festival au Désert, strona internetow]). Jakkolwiek ze względu na sytuację polityczną w Mali kolejna edycja festiwalu nie doszła do skutku, czyniono próby organizacji festiwalu „na uchodźstwie" na terenie Burkina Faso (ostatecznie, ze względu na zbrojną interwencję w Mali, wydarzenie nie doszło do skutku), planuje się także „karawanę pokoju" – trasy koncertowe związanych z festiwalem wykonawców w Europie i Stanach Zjednoczonych. Przypadek Festival au Desert jest szczególny – lokalne wydarzenie w ciągu dziecięciu lat przekształciło się w imprezę artystyczną o światowym zasięgu i poziomie. Inne festiwale artystyczne nie mają tak szerokiego zasięgu, ale jest ich wiele. Według J. Łapotta [2012] w 2009 roku tylko w Mali odbyło się kilkanaście tego typu imprez o znaczeniu krajowym. Liczne są też mniejsze imprezy o zasięgu lokalnym, często organizowane w rejonach, które ze względu na inne walory są już uczęszczane przez turystów. Jak pisze J. Łapott [2012], liczba tego typu wydarzeń w malijskiej krainie Dogonów wskazuje na życzeniowe działanie organizatorów, którzy ogłaszając festiwal spodziewają się automatycznego wzrostu liczby gości (co jednak, wobec dużej podaży innych atrakcji, nie musi nastąpić).

Ryc. 6. Światowa popularność Festival au Desert prowadzi lokalne gwiazdy na rynek światowy. Na zdjęciu Khaira Arby podczas występu na festiwalu Tamadacht. / World fame of Festival au Desert helps local stars to reach the global market. Khaira Arby singing at Tamadacht festival.

Źródło: fot. Sylwia Kulczyk, Anderamboukane (Mali), styczeń 2009.

Przykładem krótkotrwałego wydarzenia o wyłącznie artystycznym charakterze, całkowicie oderwanego od lokalnych korzeni i mieszczącego się w nurcie miejskiej turystyki kulturowej, jest festiwal filmowy FESPACO, odbywający się co 4 lata w Ouagadougou. Impreza ta zaliczana jest do festiwali o znaczeniu światowym, a goszczący na niej krytycy, dystrybutorzy i miłośnicy sztuki filmowej to jednocześnie potencjalni turyści, z których przynajmniej część zapewne wyjeżdża również poza stolicę. O randze festiwalu dla Burkiny świadczy fakt, że na jedno z głównych skrzyżowań stolicy to, ozdobione stosownym pomnikiem, rondo „Filmowców".

Oprócz częstości regularności, dla turystycznego wykorzystania kulturowych zjawisk efemerycznych ma też znaczenie ich trwałość. Te z nich, które są ściśle związane z lokalną tradycją, mogą w zbliżonej formie funkcjonować przez stulecia. Trwałość wydarzeń wykreowanych na potrzeby turystyki jest znacząco niższa. Efemeryczny charakter wielu z nich dotyczy nie tylko względnej, ale też bezwzględnej krótkotrwałości. Napięcia polityczne ostatnich lat – druga rebelia tuareska w Nigrze (2007-2009), pojawienie się separatystów islamskich na północy Mali, a przede wszystkim związane z tym porwania dla okupu, w końcu nieudana próba powołania państwa Azawad oraz zamach stanu w Mali (2012) znacząco ograniczyły ruch turystyczny w regionie. Wiele mniejszych festiwali po prostu przestało istnieć. W przypadku tych większych, bardzo ważnych wizerunkowo nie tylko dla lokalnych społeczności, ale dla całego kraju, sytuacja jest złożona. Kolorowe święta są bardzo silnym walorem przyciągającym gości i dlatego wykorzystuje się je aktywnie na potrzeby promocji turystyki. Paradoksalnie, mechanizm ten działa niezależnie od faktycznej dostępności regionu. Odbywający się od 2001 Festival de'l Aïr w Iferouane, trzy grudniowe dni wypełnione tuareską muzyką, paradami i konkursami szybko stał się tak popularny wśród turystów, że jego grudniową datę traktowano jako oficjalny początek sezonu turystycznego w północnym Nigrze. Niestety, siódma edycja tej popularnej imprezy nie doszła do skutku ze względu na działania wojenne w górach Aïr. Dopiero w 2012 roku, ponad dwa lata pod podpisaniu porozumienia pokojowego, zdecydowano się na reaktywację festiwalu. Jego kolejna edycja nie odbyła się jednak w sercu gór Aïr, gdzie sytuacja nadal jest niestabilna, ale w pobliżu górniczego miasta Arlit, gdzie łatwiej było zapewnić bezpieczeństwo zaproszonym gościom. Jak można się domyślać, tym razem było to przede wszystkim wydarzenie propagandowe. Oficjalne otwarcie sezonu turystycznego (opóźnione o miesiąc w stosunku do tradycyjnej daty) uświetniła swoją obecnością nie tylko minister turystyki, ale również sam prezydent Nigru. Zabrakło jednak samych turystów. Od kilku lat w omawianym kraju goszczą jedynie neliczni, bo jego najciekawsza, północna część pozostaje praktycznie niedostępna. Być może przyjechaliby na sam festiwal (zwłaszcza, że było to pierwsze takie wydarzenie po dłuższej przerwie), ale nie dano im takiej szansy; wydarzenie zostało ogłoszone z wyprzedzeniem kilku tygodni, a na samą wizę Nigru w Europie czeka się kilkanaście dni. W roli zagranicznych gości wystąpili więc francuscy pracownicy działającej w Arlit spółki górniczej AREVA oraz przedstawiciele korpusu dyplomatycznego.

Podsumowanie

Kulturowe zjawiska efemeryczne o różnorodnym charakterze są znaczącym walorem turystycznym. „Ożywiają" statyczną przestrzeń. Okresowo zmieniając jej charakter, zapewniają turystom tak poszukiwaną indywidualność przeżyć. Trzeba jednak podkreślić, że nie wszystkie kulturowe zjawiska efemeryczne są walorami; część z nich może stanowić przeszkodę dla turystyki. W omawianym przypadku barierami tymi są przede wszystkim działania zbrojne oraz zagrożenie terroryzmem (przede wszystkim porwaniami).

W przypadku stosunkowo monotonnego przyrodniczo i pozbawionego większej liczby „typowych" atrakcji kulturowych (zabytki, muzea itp.) Sahelu kulturowe zjawiska efemeryczne w zasadniczy sposób wpływają na zróżnicowanie charakteru odwiedzanych miejsc, a co za tym idzie wrażeń turystów.

Możliwość przekształcenia kulturowych zjawisk efemerycznych – walorów w rzeczywiste atrakcje turystyczne, zależy w dużej mierze od częstości i regularności ich występowania. Wobec zwiększonego popytu na uczestnictwo w określonych wydarzeniach możliwe jest wykreowania nowych, często specjalnie na potrzeby turystów. Przemianom takim podlegają najczęściej zjawiska o niskiej częstości występowania.

Zjawiska efemeryczne, aczkolwiek powszechne, zazwyczaj wymykają się ocenom i inwentaryzacjom walorów kulturowych. Dalsze próby metodyczne w tym zakresie są bez wątpienia potrzebne; należy dążyć do zwiększenia szczegółowości i wiarygodności tego typu waloryzacji.

Bibliografia

Brassley P., 1998, *On the unrecognized significance of the ephemeral landscape*, Landscape Research, 23(2), s. 119-132

Buchalik L., 2011, *Dogon ya gali, dawny świat Dogonów*, Muzeum Miejskie w Żorach

Denève R.,1994, *Sahel, Sahel. A Controversial Vision,* IUCN, Gland, Cambridge

Festival au Désert, http://www.festival-au-desert.org (dostęp z dn. 28.01.2013)

Goodwin H., 2011, *Taking Responsibility for Tourism*, Goodfellow Publishers, London

Granö J. G., 1997, *Pure Geography*, red. O. Granö, A. Paasi, tłum. M. Hicks, John Hopkins University Press, Baltimore

Jackowska M., 2007, *La Cure Salee – śmierć tradycji*, http://afryka.org/afryka/la-cure-salee---smierc-tradycji,news/, data wejścia 12.02.2012

Kowalczyk A. (red.), 2010, *Turystyka zrównoważona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa

Kowalczyk A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją i nowoczesnością*, [w:] Kowalczyk A. (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, WGiSR UW, Warszawa, s. 9-58

Kozak M., 2008 *Koncepcje rozwoju turystyki*, Studia Regionalne i Lokalne, 1, s. 38-59

Krukowska R., Krukowski M., Skowronek E., 2010, *Wpływ użytkowania rekreacyjnego na przemiany krajobrazu gminy Włodawa w latach 1980-2005*, Problemy Ekologii Krajobrazu, XXVII, s. 217-223

Kulczyk S., Bajtyngier A., 2012, *Świadomi i pomocni. W stronę odpowiedzialnej turystyki. Przykłady z Nigru i Sierra Leone*, PAH, Warszawa

Łapott J., 2012, *Dogonowie z Mali – społeczność tradycyjna w warunkach globalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin

Plit F., 2011, *Krajobraz kulturowy – czym jest?*, WGiSR UW, Warszawa

Scholze M., 2009, *Moderne Nomaden und Fliegende Händlern: Tuareg und Turismus in Niger*, LIT Verlag, Berlin

Terkenli T.S., 2005, *Human Activity in Landscape Seasonality: The Case of Tourism in Crete*, Landscape Research, 30 (2), s. 221-239

UNESCO, *Tentative lists*, http://whc.unesco.org/en/tentativelists (dostęp z dn. 28.01.2013)

UNESCO, *World Heritage List*, http://whc.unesco.org/en/list (dostęp z dn. 28.01.2013)

UNWTO, *Compendium of tourism statistics, Data 2006 – 2010*, Madrid 2012

Walther O., Renaud T., Kissling J., 2008, *Heaven on Earth? The development of tourism in the Dogon Country and the Hombori Mountains (Mali)*, Articulo - revue de sciences humaines, 4, http://articulo.revues.org/index417.html, data wejścia: 20.03.2012

Wojciechowski K., 2010, *Wartości i walory krajobrazów przemijających i efemerycznych*, [w:] Chylińska D., Łach J. (red.), *Studia krajobrazowe a ginące krajobrazy*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 43-49

Zierhoffer A. (red.),1967, *Geografia Powszechna*, t. IV, PWN, Warszawa

Cultural ephemeral phenomena as the value for tourism. Examples from the Sahel countries

Keywords: ephemeral phenomena, cultural landscape, Sahel, tourism

Abstract: The article presents the problem of the value of cultural ephemeral phenomena for tourism. The variability of the cultural landscape within time forms a basis of its attractiveness for tourism. However, dynamic of lanscapes' phenomena is rarely taken into account by tourism valorizations. The article point out the necessity of elaboration of methods that would take into account ephemeral phenomena.
Some features of ephemeral phenomena have been listed as important for tourism values diversity. These are their frequency, regularity and durability. Theoretical argumentation has been illustrated with examples from the Sahel countries (Mali, Niger, Burkina Faso). For the selected area cultural ephemeral phenomena are of special value for tourism. Weekly markets has been described as regular and frequent phenomena, whereas various celebrations and festivals have served an example of rare, but regular, phenomena. The problem of tourism influence on character of cultural events has also been commented.